

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)
 Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
 Seyhan Tanju (Turkiya)
 Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
 Benedek Peri (Vengriya)
 Vahit Turk (Turkiya)
 Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
 Eunkyung Oh (Koreya)
 Nazef Shahrani (AQSh)
 Boqijon To'xliyev
 Muhammadjon Imomnazarov
 Bilol Yujel (Turkiya)
 Qosimjon Sodiqov
 Zulxumor Xolmanova
 Mustafa O'ner (Turkiya)
 Nurboy Jabborov
 G'aybulla Boboyorov
 Kimura Satoru (Yaponiya)
 Imran Ay (Turkiya)
 Aftondil Erkinov
 Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
 Rashid Zohidov
 Otabek Jo'raboyev
 Bulent Bayram (Turkiya)
 Qo'ldosh Pardayev
 Nodirbek Jo'raqo'ziyev
 Oysara Madaliyeva
 Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Jaloliddin Jo'rayev**

Som Mirzo Safaviyning "Tuhfayi Somiy" tazkisasi haqida 4

Zebiniso Xurramova

Mirzo Umrboqiy hayot yo'li va adabiy merosi xususida 21

Akrom Malikov

Navoiyshunoslik kontekstida matn tadqiqi ("G'aroyib us-sig'ar" devoni misolida) 33

ADABIYOTSHUNOSLIK**Dilnavoz Yusupova**

Turkiy adabiyotda arba'innavislik an'anasi: Alisher Navoiy va Muslihiddin Mustafo Axtariy "Arba'in"lari misolida 66

Muhsin Macit

Ali Şir Nevâyî'nin Mecmualarda Bulunan Gazelleri Üzerine 78

Fayzulla Iskandarov

Na'tning tarixiy-adabiy ildizlari va taraqqiyoti 89

LINGVISTIKA**Mushtariy Xolmuradova**

"Qutadg'u bilig"dagi baho munosabatini ifodalovchi leksemalar 107

Mavluda Sharipova

Navoiy asarlaridagi literonimlar lingvopoetikasi 122

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulkhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madalieva

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLOGY****Jaloliddin Juraev**

About "Tuhfai Somi" Tazkira by Som Mirza Safavi 4

Zebiniso Khurramova

About Mirza Umerbaqi's way of life and eternal legacy 21

Akrom Malikov

Text research in the context of Navoi study (In the example of the deewan "Gharoib al-sighar") 33

LITERATURE**Dilnavoz Yusupova**

Tradition of Writing Arbain in Turkish Literature: on the Example of "Arbain" by Alisher Navoi and Muslikhiddin Mustafa Akhtari 66

Muhsin Macit

On Ali Şir Nevâyî's Ghazals Found in Magazines 78

Fayzulla Iskandarov

Historical-Literary Roots and Development of Naat 89

LINGUISTICS**Mushtariy Kholmuradova**

Lexemas Representing relationship in "Kutadgu bilig" 107

Mavluda Sharipova

Linguistics of literary names in Navoi's works 122

LINGVISTIKA
LINGUISTICS**“Qutadg‘u bilig”dagi baho munosabatini
ifodalovchi leksemalar**Mushtariy Xolmuradova¹**Abstrakt**

Maqolada “Qutadg‘u bilig” asarining o‘z davridayoq shuhrat topgani, pandnoma mashhurligini belgilovchi omillar haqida so‘z yuritilgan. Asar beklarga, lashkarboshilarga atalgan yo‘riqnoma sifatida ko‘pgina xalqlar tomonidan alohida e‘tibor bilan mutolaa qilingan. Uning turli nomlarda keng tarqalishi ham ijtimoiy masalalarning badiiy talqini sifatidagi mazmuni bilan bog‘liq.

Olimlar “Qutadg‘u bilig” nomini asar mazmun-mohiyatidan kelib chiqib turlicha izohlaganlar. Maqolada Yusuf Xos Hojib bayti mazmunidan kelib chiqib, asar nomining yangicha talqini ham keltirilgan.

“Qutadg‘u bilig” qomusiy manba hamdir. Asarda turli soha vakillari uchun qimmatli ma‘lumotlar jamlangan. Pandnoma matnidan biologik olam, tabiat, jamiyat hodisalari, inson fiziologiyasi, ruhiyatiga oid qimmatli fikr-mulohazalar o‘rin olgan.

Pandnoma mashhurligini ta‘minlovchi omillardan biri unda borliq, tabiiy jarayonlar, ijtimoiy hodisa, shaxslarga berilgan baho munosabatining aks etganligidir. Maqolada Olloh, payg‘ambarning sifatlarini ifodalovchi leksemalar, dunyo, tabiat, jamiyat hodisalari, shaxs fe‘l-atvori, faoliyatiga berilgan baho munosabatlari ifodalangan so‘zlar semantik jihatdan tahlil etilgan.

Muallif bahosini, munosabatini aks ettiruvchi lisoniy birliklar, milliy-madaniy belgilar va ijodkorning til imkoniyatlaridan foydalanish mahorati, fe‘l-atvor leksemalarining asar badiiyligini ta‘minlashdagi o‘rni misollar tahlili orqali ko‘rsatib berilgan. Baholash mazmunidagi leksemalarning asar matniga xos ma‘nolari va hozirgi o‘zbek tilidagi semantik xususiyatlari qiyosiy aspektda tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: *yo‘riqnoma, pandnoma, tabiat hodisalari, ijtimoiy*

¹ *Mushtariy Xolmuradova* – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: mushtariy.xolmuradova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5039-1909

Iqtibos uchun: Xolmuradova M.F. 2023. “Qutadg‘u bilig”dagi baho munosabatini ifodalovchi leksemalar”. *Oltin bitiglar* 3: 107 – 121.

hodisa, borliq, fe'l-atvor leksemalari.

Kirish

Mashhur sharqshunos olim Herman Vamberi “Turkiylar o‘zlarining bilimdonliklari bilan butun dunyoni larzaga solgan. Yevropada ibtidoiy hayot hukm surgan bir paytda, ularda milliy adabiyot ravnaq topgan” degan edi. Ana shu milliy adabiyot ildizi “Qutadg‘u bilig” asaridir.

“Qutadg‘u bilig” o‘z davrida shuhrat topgan asar hisoblanadi. Asarning dovrug‘i keyingi davrlarda ham orta bordi. Bu asar Yevropa xalqlari orasida ham mashhur bo‘ldi. “Qutadg‘u bilig”dagi mashhur hikmatlarning g‘arb imperatorlariga nisbat berilishi ham asar g‘oyalarining keng yoyilgani va haqiqat ifodasi sifatida asrlar osha bo‘y ko‘rsatib kelayotganini ko‘rsatadi. Bugungi kun ijtimoiy tarmoqlarida imperator Napoleon nomidan aytilgan aforizm tarzida e‘lon qilingan fikrlar “Qutadg‘u bilig”ga tegishlidir. “Qutadg‘u bilig”dagi hikmatlarning bu tarzda ommalashishi va fransuz xalqi tarixi va ongiga singib ketishida ilm ahlining, xususan, “Qutadg‘u bilig” tadqiqotchisi, fransuz olimi Jaubert Amadening alohida o‘rni bor.

“Qutadg‘u bilig” o‘z davrida turli nomlar bilan shuhrat topdi. Asar nomi ham olimlar tomonidan turlicha talqin qilingani. Pandnoma bo‘yicha tadqiqot olib borgan turkologlar asar nomini turlicha tabdil va tarjima qiladilar: *Знание, приносящие счастья* – “Baxt keltiruvchi bilim” [Радлов 1900], *Книга счастья* – “Baxt kitobi” yoki *Осчастливающее управление* – “Baxtli boshqaruv” [Малов 1948, 327], *Знание образующие царей* – “Podshoh qiluvchi bilim” [Бартольд], *Наука управления* – “Boshqaruv ilmi” [Валитова 1951, 11], *Благодатное знание* – “Baxt beruvchi bilim” [Иванов 1983], “Baxtlilanish bilimi” [Фитрат 1929], “Saodatga yo‘llovchi bilim” [Каримов 1962; Тўхлиев 2004], “Baxt beruvchi kitob” [Li Chi 1992], “Saodatnoma” [Каримов 1993], “Saodat bergan bilim” [Муниров]. Li Chi *qutadū* so‘zining *qut* va *adū* so‘zlaridan iborat ekanligini aytib, *qutni* “baxt”, *adūni* “berish”; “ato etish” deb talqin qiladi. Aslida “Qutadg‘u bilig” – “qut” (baxt), “edū” – ezguluk, “bilig” (bilim, kitob) bo‘lib, “Baxt- ezgulik kitobi” deb nomlash to‘g‘ri bo‘lar edi” [QB 2010, 15-16] deb yozadi. Q.Sodiqov “Qutadg‘u bilig”ni (“Qut berguchi, qutlantirg‘uchi bilim”) deb atagan [Содиқов 2010].

Doston matnida *qutad=, qutud=* shaklidagi so‘zlar uchraydi. “Древнетюркский словарь”da bu so‘zlarning ma‘nosi “baxtli bo‘lmoq” (“становится счастливым”) tarzida izohlangan [DTS

1969, 472-474]. Shunga ko‘ra, asar nomining yana bir – “Baxtli bo‘lish ilmi” ma‘nosi ham kelib chiqadi. Jumladan, Yusuf Xos Hojib asarning nomlanishi haqida shunday fikr bildiradi: *Kitab ati urdum qutadyu bilig, qutadsu oqiyliqa tutsu elig*, ya‘ni “Bu kitobning otini “Qutadg‘u bilig” deb atadim, o‘qiganning qo‘lidan tutib, baxt tomon olib borsin” [QB, 1972]. Bu ma‘nolar asar nomining botiniy semantikasini aks ettiradi.

Asar nomining zohiriy ma‘nosi esa “qut” va “bilig” so‘zlari-ning semantikasidan kelib chiqadi. Yusuf Xos Hojib bekni *qut* istiorasi bilan nomlagan: *Qut-ul beg yaqin bolsa qutqa kishi, tilakin bulur barça etlür işi* – Beg – bu qut, agar kishi bu qutqa yaqin bo‘lsa, barcha tilaklarini topadi, ishlari bajo keladi [QBN, 592, 288a]. Demak, asar nomini “Qutadg‘u bilig”, ya‘ni “Bek(lar)ga atalgan bilim (o‘git)” deb izohlash ham mumkin.

Ingliz, qozoq, nemis, qirg‘iz [Hacib 1983; Balasagin 1993; Balasagin, 2013] va boshqa tillarga tarjima qilingani «Qutadg‘u bilig»ning badiiy va ilmiy qimmatini belgilaydi. Asar qo‘lyozmalarining ommalashtirilayotgani ham doston matniga bo‘lgan qiziqishning ortib borayotganidan dalolat beradi. 2015- yilda «Türk Dil Kurumu» tomonidan «Qutadg‘u bilig»ning har uch nusxasi faksimilesi e‘lon qilindi [Hacib 2015].

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari qadimgi turkiy tilning uzviy davomi hisoblangan eski turkiy til xususiyatlarini o‘zida mujassamlantirgan muhim manba hisoblanadi.

“Qutadg‘u bilig” timsollari tasviri ayrim madaniy taraqqiyot elementlarining Sharqdan boshlanganiga dalil bo‘lib xizmat qiladi. Karabuk universiteti olimasi L. G. Kaya san‘at tarixi borasida fikr yuritib, XI asrdagi ijtimoiy-siyosiy hayot, hukmdorlar va a‘yonlar munosabatlari haqida ma‘lumotlar beradi. Unda aytilishicha, XI asrda hukmdorlar maxsus qubba (mehrob) shaklidagi taxtda o‘tirishgan. Ko‘plab haykallar, rasmlar va miniatyuralarda hukmdorlar qo‘lida hukmronlik ramzi hisoblangan oltin jom bilan tasvirlangan. Mana shu xususiyat keyinroq G‘arb madaniyatining shakllanishiga ham ta‘sir qilgan [Lutfiye 2015, 3350-3357]. “Qutadg‘u bilig” qahramoni qo‘lida hukmdorlik ramzlarini tutgan ilk hukmdor timsolidir.

“Qutadg‘u bilig”ning mashhurligini ta‘minlovchi bir qator omillar mavjud. Asar matni eski turkiy til davrida qo‘llangan so‘zlar bilan bir qatorda qadimgi turkiy til davriga oid leksemalar tizimini ham o‘z ichiga oladi. E.Fozilov “Qutadg‘u bilig”da qo‘llangan so‘zlarning 2854 tasi “Древнетюркский словарь”da keltirilganini qayd etgan [Fozilov 1970, 55].

“Qutadg‘u bilig” matnining qomusiy xarakterga ega ekanligi, dunyo, borliq hodisalari haqida teran firklar jamlangani, olam manzarasi obrazli ifodalar orqali tasvirlangani, ijtimoiy-siyosiy boshqaruv, iqtisod tizimiga oid muhim ma’lumotlar berilgani uning dunyo xalqlari orasida keng tarqalishini ta’minlagan. Shuning barobarida asarda voqelikka, jamiyatga, insonlarga teran aql-idrok sohibining bergan bahosi ham aks etganki, bu mushohadalar hozirgi kunda ham ayni haqiqat bo‘lib bo‘y ko‘rsatmoqda. Pandnomaning teran mazmuni, olam, borliq, voqelikka berilgan baho qiymati asarning keng yoyilishiga zamin yaratdi.

Yusuf Xos Hojib mahorati bilan bog‘liq baho munosabatini ifodalovchi ma’nodoshlik qatorlari (*abuchqa // avychg‘a, qarы, kəkchin*), badiiylikni ta’minlovchi muallif ijodiga xos so‘zlar (*уруң қырг‘ыл “oq sochli”*) tadqiqotlarda izohlangan. Shaxsning belgi-xususiyati, xarakteri, xulq-atvorini baholovchi leksik birliklar statistikasi aniqlangan, bir qancha leksik-semantik guruhlariga ajratilgan [Abdujabborova 2011]. Jumladan, *kökčün* leksemasi “ko‘pni ko‘rgan, tajribali kishi” ma’nosini bildirgan: *Nekü ter ešit emdi türkčä masal, bašında kečürmiš bu kökčün saqal* – Endi (bu) turkcha masalni eshitgin, (unda) nima deydi, o‘z boshidan kechirgan oqsoqol (yoshi ulug‘ kishi) [QBN, 653; 30a11]. *Kökčün saqal* birikmasi tarkibida qo‘llangan *kökčün* qora soqolning oq tusga kirishi, oq va qora ranglarning aralashgan ko‘rinishini ifoda etadi. F.Abdujabborova *urуң қырг‘ыл* leksemasining *kəkchin* leksemasiga mutlaq ma’nodosh tarzida qo‘llanganini qayd etgan.

Asosiy qism

“Qutadg‘u bilig” matni qomusiy xarakterga ega bo‘lib, asarda ijtimoiy hayotning turli qirralarini baholovchi so‘zlar keltirilgan. Jumladan, bir qator leksemalar inson tabiati, fe‘l-atvorining o‘ziga xos xususiyatlarini yoritishga xizmat qilgan. Ushbu maqolada “Qutadg‘u bilig” asarida qiymat va baho xususiyatlarini aks ettirgan leksemalar semantikasi borasida to‘xtalamiz.

Yusuf Xos Hojib Allohning bir qator sifatlarini keltirgan. Shunday sifatlardan biri *bağirsaqlik*dir. “Jigar; qalb, yurak; qarindosh” ma’nolarini ifodalagan **bayir** so‘ziga *-saq* affiksini qo‘shishdan yasalgan **bayirsaq** leksemasi ilk bor aynan doston matnida qo‘llangan va “marhamatli”, “shafqatli”, “sadoqatli” ma’nolarini anglatgan. Asarda “Olloh” tushunchasi turkiy *iđi* so‘zi bilan ifodalangan. Asar qahramonlari tilida *bağirsaq iđim* (mehribon egam), *bağirsaq inanđu iđim* (mehribon, inonchim – egam), *qatiğliq yerindä siğinđu*

iDim (og‘irlik paytlarida sig‘inadigan egam) birikmalari ishlatilgan [Sodiqov 2009, 219]. *Bağirsaq iDim* birikmasida Ollohning mehribonligi, rahm-shafqatli ekanligi o‘z ifodasini topgan. *Bağirsaq* “Qadimgi turkiy lug‘at”da “mehribon”, “samimiy”, “rahmdil” ma’nolarida qayd etilgan [DTS 1969, 78].

Bağirsaq ko‘proq Ollohning sifatlarini takidlashga, uning aksi sifatida inson fe‘l-atvori, xususiyatlarini ifodalashga xizmat qilgan. *Bağirsaq* sifatidan yasalgan *bağirsaqliq* “marhamatlilik”, “shafqatlilik”, “mehribonlik”, “xushmuomala, yoqimli” ma’nolarini anglatgan:

Bağirsaqliq erdi meniñ bu sözüm

Esan qal salāmat ay körklüg yüzüm [QB, 2011, 1481/35].

“Bu so‘zlarim barchasi mehribonlikdan iborat, Eson va salomat qol, ey yuzi ko‘rkligim” [QB 1972, 1460/267]. *Bağirsaqliq* “Древнетюрксий словарь” (“Qadimgi turkiy lug‘at”)da “sodiqlik” ma’nosida qayd etilgan [DTS 1969, 78]. Mahmud Koshg‘ariy devonida “xushmuomala, yoqimli odam”ni bildirgan [DLT, I, 460]. Bu so‘zning ma’nosi hozirda *mehribon*, *marhamatli*, *samimiy* kabi arabcha so‘zlar bilan ifodalanadi. Leksemaning antonimi *bağirsiz* “Qutadg‘u bilig” matnida “yomon, shafqatsiz, berahm, xudbin” ma’nolarini anglatgan.

Bağirsaq qadaş birikmasida *bağirsaq* ham “sodiqlik”, ham “ko‘ngilga, qalbga yaqinlik” ma’nolarini anglatib kelgan:

Uquş ol saña eđgü andlıǵ adaş

Bilig ol saña keđ bağirsaq qadaş [QB, 2011, 317/84].

“Zakovat sen uchun ezgu ontli do‘stdir, Bilim sen uchun o‘ta mehribon qarindoshdir [QB 1972, 311/107].

A.Kasiyeva «Qutadg‘u bilig»dagi metaforalarning leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida *bağirsaq* va *tapuğči* so‘zlarini quyidagicha izohlaydi: “Metafora *bağirsaq*, *tapuğči* – “сердечный слуга – сердце” *bağır* [печень], в русском переводе “ближе сердце в груди”, а в англ. “[его] держи близко к груди” [Kasiyeva 2006, 142]. A.Kasiyeva mulohazalarida *bağır* “jigar” leksemasining “yaqinlik” semasi anglashiladi, ya’ni *bağır* “jigar” ko‘krak qafasida yurakka eng yaqin a’zo sifatida tilga olingan. Olima talqinlaridan insonning bu yorug‘ olamdagi eng yaqinlari – og‘a-ini, opa-singillari “jigar”ga nisbatlanish sabablari ayon bo‘ladi.

Alisher Navoiy asarlarida *bağirsaq* so‘zining asosi bo‘lgan *bağır* ko‘p qo‘llangan. *Bağır* so‘zi sifatlovchi tarzida *bağ‘ir pargolasi*, *bağ‘ir porasi*, *bağ‘ri tosh*, *bağ‘ri suv*, *bağ‘ri butov*, *bağ‘ri qaro*, *bağ‘ri tol*

birikmalari tarkibida ishlatilgan [ANATIL 1984, 236].

Pandnomada payg‘ambarlarni tavsiflovchi so‘zlar ham keltirilgan. *Sewüg* so‘zi asarda “sevimli”, “sevikli” ma’nolarida payg‘ambar sifatini ifodalash uchun qo‘llangan:

Sewüg sawçi idti bağirsaq idi

Bođunda talusi kişidä keđi “Mehribon egam sevikli rasul yubordi, (U) xalq orasida sarasi (va) kishilar orasida yaxshisi edi” [QB 1972, 34/65]. “Qadimgi turkiy til lug‘ati”da *sevüg* “sevimli” ma’nosida qayd etilgan [DTS 1969, 498]. *Sewüg* turkiy so‘z bo‘lib *sevmoq* fe’lidan yasalgan. *Sawçi* yuqoridagi baytda “payg‘ambar” ma’nosida qo‘llangan. *Sewüg sawçi* “sevikli rasul” ma’nosini ifodalagan. *Sewüg* so‘zi barcha insoniy fazilatlar jamlangan umumiy tushunchani anglatadi. Inson *sevüg* bo‘lishi uchun yaxshi, mehribon, ko‘ngilchan, rahmdil kabi sifatlarga ega bo‘lishi lozim.

“Qutadg‘u bilig”da *sevüg*, asosan, shaxslarni (*sevüg sawçi* “sevikli rasul”), shaxs tana a‘zolarini (*sevüg yüz* “sevimli yuz”, *sevüg jän* “sevimli jon”), narsa-buyumlarni (*sevüg neñ* “sevimli narsa”) baholash uchun qo‘llangan. Asar qahramonlari bir-birlariga murojaat qilganlarida ko‘p hollarda *sevüg yüz* (sevikli yuzligim) birikmasini qo‘llagan. Demak, asarda *sevikli yuzligim* murojaat shakli sifatida ishlatilgan. Mazkur birikmani badiiy matnda qo‘llangan ilk murojaat shakli sifatida ta’kidlash mumkin.

Yusuf Xos Hojibning mulohazalarida, dastavval, dunyoga berilgan baho o‘z aksini topgan.

Köñül berdiñ ersä bu qurtya yüzi, yaqañni tutar kündä ketmäz sözi – Ko‘ngil berib qo‘ysang, bu yuzi ko‘hna (qari), kunda yoqangni tutadi, so‘zi (hech) tugamaydi [QBN 3493, 130b14]. Baytda *qurtya yüzi* deyilganda yuz emas, balki qari yuzli kampirga qiyos qilingan dunyo nazarda tutilmoqda.

Körü barsa dunya kölikä sanı, yedärsä qaçar qačsa eđrär seni – Nazar solsang, dunyo ko‘lanka kabidir, izidan borsang, qochadi, qochsang izingdan boradi [QBN, 3488; 130b9]. *Dunyo ko‘lankaga* o‘xshatilgan. *Kölikä säni* o‘xshatishi asosida *dunyo* leksemasidagi “beqarorlik”, “foniylilik”, “bevafolik” semalari namoyon bo‘lgan. *Dunyo* leksemasidagi “o‘tkinchilik”, “beqarorlik” semalari qiyoslashga asos bo‘lgan. *Säni* (san= o‘ylamoq, hisoblamoq) o‘xshatish vositasi vazifasini bajargan.

«Qutadg‘u bilig»da “rahnamo, yo‘lboshchi, yo‘lchi” ma’nosidagi *qulawuz* so‘zi qo‘llangan [Sodiqov 1992, 98]. Yusuf Xos Hojib yulduzlarni *qulawuz*, ya’ni “yo‘lboshchi” sifatida baholaydi va mutafakkirning bahosi leksemaning lug‘aviy ma’nosini yanada

oydinlashtirishga xizmat qiladi: *Bu kökdäki yulduz bir anča bezäk, bir anča qulawuz bir anča yezäk* – Bu ko‘kdagi yulduzlarning bir qanchasi bezakdir, bir qanchasi rahnamo va bir qanchasi yo‘lchidir [QBN, 124; 12a1]. Bu so‘z Mahmud Koshg‘ariy lug‘atida *qulabuz* [DLT, I, 449] shaklida qayd etilgan. *Qulawuz* “yo‘l boshlovchi” ma‘nosida “Qisasi Rabg‘uziy”da ham uchraydi [Abdushukurov 2017, 17]. Bu so‘zning fonetik o‘zgarishga uchragan *qulayuz* shakli XIV asr manbalarida kuzatiladi [Tarjumon 1980, 75]. Ushbu so‘zning keyingi davr manbalarida deyarli uchramasligiga asoslanib, XVI asrlarda arxaik so‘zga aylana boshlagan, deyish mumkin. Asarlarida asl turkiy leksemalarni qo‘llashni ma‘qul ko‘rgan Cho‘lpon ushbu qadimgi so‘zni *qalag‘uz* shaklida “yurt yo‘li” she‘riga olib kirgan [Чўлпон 1991, 462]. Hozirgi turk tilida *kelavuz* “yo‘l ko‘rsatuvchi; gid; quda; yo‘naltiruvchi” kabi ma‘nolarda faol qo‘llanadi [TRSL, 539].

“Qutadg‘u bilig”da ijtimoiy hodisalar tavsifi ham keltirilgan: *Uquşqa biligkä bu tılmaç tıl, yaruttaçı erni yoriq tilni bil* – Uquvga, bilimga tilmoch – bu til, kishini ro‘shnolikka chiqargan ravon til deb bilgin [QBN, 158; 13a7]. Til orqali kishi yuksaladi, qadr topadi. Baytda *tılmaç* metafora asosida til hodisasini baholashga xizmat qilmoqda.

Har bir badiiy asarning, jumladan, pandnoma asarlarning muayyan o‘rinlari shaxs tasviriga bag‘ishlanadi. Shaxsning fe‘l-atvori, uning xarakter-xususiyatini baholovchi leksemalar asar matnida eng faol qo‘llangan qismni tashkil etadi.

Asarda qo‘llangan **tađu** istilohi “mijoz” ma‘nosini ifoda etadi. Yusuf Xos Hojib mijozning inson hayoti uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi, har bir kishi o‘z mijoziga qarab ovqatlanishi lozimligini ta‘kidlaydi. Yusuf Xos Hojib qirq yil yashab o‘z mijozini bilmagan insonni hayvonga qiyos qiladi. **Isig** va **soyïq** so‘zlari inson mijozini bilan bog‘liq bo‘lgan “issiqlik” va “sovuqlik” tushunchalarini ifoda etgan. Muallif inson “issiqlik” va “sovuqlik” tushunchalarining mohiyatini bilishi kerakligi, issiqligi oshganda sovuqlikni oshiradigan va, aksincha, sovuqlik oshganda issiqlikni ko‘taradigan taomlarni tanovvul qilishi lozimligini aytgan: *Isig artsa terkin soyïq iç oza, soyïq artar ersä isigin tüzä* – Issiqlik oshsa, darhol o‘zing sovuqlik ichib yengillash, sovuqlik oshadigan bo‘lsa, issiqlik bilan tuzat [QBN, 4518; 167b5]. Yusuf Xos Hojib *quruq sovuqlik (quruq issiqlik)* yoki *ho‘l sovuqlik (ho‘l issiqlik)* tushunchalarini farqlaydi. Inson o‘z mijozini qandayligini aniq bilmagan taqdirda issiqlik yoki sovuqlik o‘rtasidagi bir me‘yorga amal qilishi lozimligini ta‘kidlaydi.

Mumtoz adabiyotda *qish* va *bahor* so‘zlari ramziy ma‘noda

inson umrini ifoda etib kelgan. Bu qiyos birinchi marta «Qutadg' u bilig»da uchraydi. Asarda insonning yigitlik yoshi yoz fasliga qiyos qilinadi. Ma'lumki, XI – XII asr manbalarida, xususan, «Qutadg' u bilig»da ham *yaz*, asosan, “bahor” ma'nosida qo'llangan. Inson umrining bahori, ya'ni yigitlik davrida sovuqlik iste'mol qilishi, natijada qonning me'yoriyligiga erishishi mumkinligi qayd etilgan: *Yigit ersä yašîñ yaz ersä yilîñ, soyîq işkâ tutyîl esätür qaniñ* – Yigit yoshida bo'lsang, fasl(ing) bahor bo'lsa, sovuqlik (narsalarni) iste'mol qilgin, qoningni ravon qiladi [QBN, 4519; 167b6].

Kishi yoshi oltmishdan oshgan bo'lsa, uning davri *qish* mavsumiga qiyos qilinadi. Yosh oltmishga borib, umrning qish fasli yaqinlashganda, issiq taomlar iste'mol qilish kerakligi aytilgan: *Yašîñ ersä altmîš ödüñ ersä qîš, isig işkâ tutyîl soyîq qilma iş* –Yoshing oltmish (va undan ortiq) bo'lsa, mavsuming qish bo'lsa [ya'ni qish mavsumi bo'lsa], issiqlik iste'mol qil, sovuqlik iste'mol qilma [QBN, 4521; 167b8]. Ma'lum bo'ladiki, «Qutadg' u bilig»da inson umri qismlari fasllarga qiyoslangan. Bunday qiyos Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” devonida ham o'z ifodasini topgan.

«Qutadg' u bilig»dagi tibbiy terminlar, tibbiyotga doir tushunchalarni ifodalovchi so'zlar Abu Ali ibn Sinoning ilmiy merosi hamda an'anaviy tibbiyot yutuqlari ta'sirida shakllangan, deyish mumkin. N.Mallayev "Qutadg' u bilig"da “Toji Hakim” degan tasviriy ifoda qayd etilganini ta'kidlaydi va bunda muallif Ibn Sinoni ko'zda tutgan bo'lishi mumkinligini aytib o'tadi [Mallayev 1976, 126].

“Qutadg' u bilig”da shaxs fazilatlarini baholashdagi eng faol so'zlardan biri “yaxshi” ma'nosidagi *edgü* so'zidir:

Keräk beg keräk qul ne edgü esiz özi öldi ersä atı qaldı iz “Xoh beg, xoh qul, yo ezgu-yomon bo'lsin) O'zi o'lgan bo'lsa, otidan iz qoladi” [QB, 1972, 235/78]. Bu so'z “yaxshi” ma'nosini bildirib, *edü iş* (yaxshi ish), *edü kişi* (yaxshi kishi), *edü erdäm* (yaxshi xulq), *edü el* (yaxshi el), *edü asiğ* (yaxshi foyda), *edü at* (ezgu nom), *edü qılınç* (yaxshi qiliq), *dü söz* (ezgu so'z), *edü bodun* (yaxshi xalq), *edü er* (yaxshi er), *edü yol* (ezgu yo'l) birikmalari tarkibida kelgan. “Qadimgi turkiy til lug'ati”da *edgü* “yaxshi”, “samimiy” ma'nolarida qayd etilgan [DTS 1969:164].

Yusuf Xos Hojib inson faoliyatining asosida ezgulikni ko'radi. *Edgü* “ezgu” leksemasi orqali komil insonni tavsiflaydi.

Edgü leksemasi “Kultegin” bitiktoshida *edgü* shaklida qo'llangan: *yayuq ersär edgü ayi berür* [DTS 1969, 163]. “Devonu lug'otit turk”da ham *edgü* shaklida kelib “yaxshi, ezgu, chiroyli”

ma‘nolarida ishlatilgan [DLT, I, 149]. «Qutadg‘u bilig»da bu so‘zning *eðgü, edgü* shakllari qo‘llangan:

Kimi eðgü tutsa bayat eðläsä,

qamuy eðgü boldi aniñda basa – Kimni Xudo ezgu tutsa, ulug‘lasa, shu tufayli (uning) hamma (ishlari) yaxshi bo‘ladi [QBN, 6064; 222b3]. Ya‘ni, inson “ezgu tutilishi, ulug‘lanishi” uchun yaxshi amallari, ibratli faoliyati bilan umrini bezamog‘i lozim”. Bugungi kunda *eðgü/ edgü* so‘zi fonetik o‘zgarishga uchragan, *ezgu* shaklida qo‘llanadi. Ayrim yozma manbalarda *edgü* so‘zining “foydali, saxiy, sog‘lom, ishonchli” ma‘nolari ham qayd etilgan [Дадабоев 1991, 61].

Hozirgi o‘zbek adabiy tilida tashqi ko‘rinishni baholovchi so‘zlar qo‘llangan. Masalan, **silik** “pok”, “toza”, “chiroyli” ma‘nolarida kelgan: *Yula-teg küyär-sä bu kün ey elig, yaruqluq ađınqa turur ey silik* – Sen bugun shamdek kuyayotirsan, ey elig, (lekin) yorug‘lik boshqagadir, ey nazokatli [QBN, 5058; 187a8]. “Poklanmoq, tozalanmoq” ma‘nosida *sili=* so‘ziga sifat yasovchi -k qo‘shimchasini qo‘shish orqali yasalgan *silik* so‘zi “Kultegin” bitiktoshida uchraydi: *silik qiz oyluñ küñ bolti– sening mard o‘g‘il-qizing qul bo‘ldi* (DTS, 500). Ushbu leksema DLT da *er* so‘zi bilan birikma hosil qilib, “oliyanob odam, kishi” ma‘nosini ifodalagan. *Silik* “Qutadg‘u bilig”da erkaklarga nisbatan qo‘llangan.

Fe‘l-atvor shaxsning faoliyati, o‘zga shaxslarga munosabati, yashash tarzida namoyon bo‘ladigan xarakter-xususiyat belgilari bo‘lib, bir qator leksik birliklar orqali ifodalanadi. Shaxs faoliyatiga ko‘ra uning fe‘l-atvoriga ijobiy yoki salbiy baho beriladi. Shu jihatdan, shaxs fe‘l-atvori ijobiy va salbiy munosabatlar asosida guruhlanadi. “Qutadg‘u bilig”da quyidagi leksemalar shaxsning ijobiy fazilatlarini ifodalashga xizmat qilgan: *bütün, çın, ersıq, eðü*.

Bütün turkiy so‘zi “ishonchli”, “to‘liq”, “durust” ma‘nolarini ifodalagan:

Bağırsaq keräk häm közi köñli toq

bütün çın qılıqı köni bolsa-oq. “Sadoqatli hamda ko‘zi to‘q (bo‘lishi) kerak, Ishonchli, chin, qiliqlari o‘q (dek) to‘g‘ri bo‘lishi kerak” [QB,1972, 2607/119].

Bütündan yasalgan *bütünsüz, bütünlük* so‘zlari ham shaxs fazilatlarini anglatgan. Asarda xarakter-xususiyatni ifodalashda *qılınçı bütün, qılıqı bütün* (“qilig‘i butun” – barcha yaxshi fazilatlarini qamrab olgan insonlarga nisbatan qo‘llangan), *bütün er* “ishonchli kishi” birikmalaridan foydalanilgan.

Hozirda *butun* so'zi "sinmagan, sindirilmagan, shikastlanmagan; siniq-mertik joyi yo'q" ma'nolarida kelib [O'TIL, 2006, 387], narsa-buyumlarga nisbatan ishlatiladi. Insonga nisbatan qo'llanganda *bag'ri butun*, *kallasi butun* birikmalari tarkibida ko'chma ma'noda keladi.

"Qutadg'u bilig"da "haqiqiy", "butun", "ishonchli", "to'g'ri" ma'nolarini ifodalash uchun *çin* so'zidan foydalanilgan. *Bütün* so'zi *çin* bilan birgalikda qo'llanib, "haqiqiy" semasini kuchaytirishga xizmat qilgan:

Tiriklikdä qızraq bütün çin kişi "Yoshi yetilgan (kishi) nima deydi, eshitgin, Hayotida juda ehtiyotkor, yetuk, chin kishi" [QB, 1972, 1724/54].

Asarda *çin* shaxsga nisbatan "samimiy" (*çin kişi* "samimiy inson"), "mard" (*çin er* "mard kishi"), shaxs xulqiga nisbatan "yaxshi, yoqimli" (*çin qılıq* "yaxshi qiliq"), shaxs faoliyatiga nisbatan "haqiqiy" (*çin vafalığ* "haqiqiy vafolik"), shaxs nutqiga nisbatan "to'g'ri, haqqoniy" (*çin söz* "to'g'ri so'z"), narsa-buyumga nisbatan "ishonchli" (*çin bitig* "ishonchli kitob") ma'nolarini bildirgan.

Ersig sof turkiy so'z bo'lib, "shijoatli", "mard", "jasur" ma'nolarini ifodalagan:

Yağıqa qatığ bolsa ersıgliki

körür közkä suw bersä körklugliki "Shijoatda yovga nisbatan beayov bo'lsa, Chiroyi ko'ruvchi ko'zlarga suv baxsh etsa" [QB, 1972, 2085/80].

Bu so'z asarda yigitlarning fazilatlarini ifodalab kelgan.

Ersig "botir" (*ersig yüräklig* "botir yurakli", *ersig er* "botir er"), "shijoatli" (*ersig beg* "shijoatli beg") ma'nolarida qo'llangan. "Qadimgi turkiy lug'at"da *ersig* "mard, jasur" ma'nolarida qayd etilgan [DTS, 1969, 181].

Quyidagi so'zlar shaxsning salbiy xususiyatlarini baholash uchun xizmat qiladi:

Biligsiz bilig "bilim" so'zidan yasalgan bo'lib, asarda "bilimsiz", "nodon" ma'nosida qo'llangan:

Biligsiz kişi köñli qum teg turur

Öküs kirsä tolmas ap ot yem önür [QB, 2011, 975/130]. "Nodon kishi ko'ngli qum (cho'l) kabi bo'ladi, yemish, o't o'sishi u yoqda tursin, unga daryo oqib kirsä ham to'lmaydi" [QB, 1972, 961/199]. Baytda *köñül* so'zi "ong", "idrok" ma'nolarini bildirgan. Zotan, "bilim" tushunchasi ko'ngil bilan emas, ong, aql, idrok bilan bog'liq. Ko'ngilning qumga o'xshatilishi bilim asosida ong, idrokda fahm shakllanmaganligini ifoda etishga xizmat qilgan. Fahm,

idrok bo‘lmas ekan, daryo bilan to‘ldirib bo‘lmas sahro, o‘pqondek bo‘shliq hosil bo‘lishiga ishora qilingan.

Shaxs tabiatiga xos salbiy xususiyatlarni baholashda “tilanchi”, “tamagir” ma’nolarini bildiruvchi *umduçi* so‘zi qo‘llangan:

Kişi umduçi bolsa boldı bulun

Suyurqa anı sen ay körki tolun “Kishi tamagir bo‘lsa, narsaga qul bo‘ladi, Sen unga ehson qil, ey chiroyi to‘lin oy” [QB, 1972, 2683/435].

Ümdiçi derivati “Qadimgi turkiy lug‘at”da “xasis”, “baxil” ma’nolarida qayd etilgan [DTC, 1969, 611]. Baytda narsaga qul bo‘lish, tamagirlik yomonliklarga yetaklovchi illat sifatida qoralangan, uning oldini olishga da‘vat qilingan. Baytdagi *suyurqa* “ehson qil” ma’nosidagi so‘z bo‘lib, molga qul bo‘lgan shaxsga davo chorasi sifatidagi mazmunni ifoda etgan.

Kishi fe‘l-atvoridagi illatlardan bo‘lgan “baxillik”, “ochko‘zlik”, “xasislik” ma’nalari *saran* so‘zi orqali ifodalangan:

Negü ter eşitgil saraniğ bilig

Ay çırğuy, ay muñluğ, ay tügmiş elig “Ma’rifatda ochko‘z haqida nima deyilgan, eshitgin, Ey ko‘zi yoshli, ey, mungli, ey, azob chekkan” [QB, 1972, 1673/50].

Baytda qo‘llangan *saran* so‘zi “Древнетюркский словарь”da “ochko‘z” ma’nosida qayd etilgan [DTS, 1969, 488]. Shu asosdan yasalgan *saranliq* “ochko‘zlik” ma’nosini ifodalagan (DTS, 488). Mahmud Koshg‘ariy *saranla*= so‘zining “xasis, ochko‘z hisoblamog” ma’nosini anglatganini qayd etgan [DLT, III, 345]. *Saran* keyingi davr manbalarida uchramaydi.

“Baxil, qizg‘anchiq; ochko‘z” ma’nolarini ifodalovchi *qopdaq // qovdaq // qovdas* leksemasi faqat pandnoma matnida qo‘llangani bilan xarakterlanadi: *Biçäq tutma anda kötürmä söñük, ayi bolma qowdaş ya silkim sepük* – U yerda pichoq ishlatma, so‘ngak olma, zinhor betoqat, yengiltak bo‘lma [QBN, 4495; 166b11]. Shunday fikrni “bo‘sh, xoli; oz, kam” ma’nolarini anglatgan *qoqur // qoquz // ququz* (<qoq= ozaymoq, kamaymoq, pasaymoq) derivati borasida ham bildirish mumkin: *Ata bardı ornı quruy ham ququz, ququz tolyuqa kördüm oylın keδ uz* – Ota o‘ldi, uning o‘rni quruq va bo‘sh qoldi, bu bo‘sh joyni to‘ldirish uchun o‘g‘lini juda munosib ko‘rdik [QBN, 1602; 64b1].

Vafosiz insonlarga hamda dunyoga nisbatan qo‘llanadigan *ersal // irsäl* leksemasi asarda “bevafa” ma’nosini ifodalagan: *Bu irsäl yayiy qilqi qurtqa ađun, qilinci qiz-ul körsä yaşı uzun* – Bu jafokor, bevafo, qiliqlari qari kampir [ya’ni makkor, hiylakor dunyo], boqib

ko'rsang, qilmishlari qiz (yosh), yoshi (umri) esa uzundir [QBN, 392; 21a11].

“Qutadg‘u bilig”dagi leksemalar tahlili turkiy tillarga xos bo‘lgan ko‘p ma‘nolilik, shakldoshlik, semantik torayish, kengayish hodisalarini o‘rganishda ham ahamiyatlidir. Masalan, turkiy tillarda so‘z semantikasidagi o‘zgarishlar bilan belgilanuvchi turkum sinkretizmi, ma‘no kengayishi, torayishi, zid ma‘nolarning hosil bo‘lishi kabi hodisalar kuzatiladi. “Qutadg‘u bilig”dagi *bütun, çin* so‘zlarida ma‘no torayishi kuzatilgan. Ayrim hollarda bir so‘z semantikasida zid, o‘zaro nomuvofiq ma‘nolarning shakllanishi ham kuzatiladi. Masalan, hiylakor, makkor so‘zlarining arxaik shakli bo‘lgan **alçı** asar matnida ijobiy fazilat sifatida keltirilgan. Hiylakor, tadbirkor insonlarga nisbatan *alçı* so‘zi qo‘llangan:

Yana alçı bolsa qızıl tilkü teg

tetir buğrası-teg kör öç sürsä kek [QB, 2011, 2312/96]. “Yana qizil tulki kabi hiylachi bo‘lsa, Tuya erkagidek uzoq o‘ch saqlasa, ko‘r...” [QB,1972, 2276/379].

Kishilarni alçı so‘zi bilan sifatlashda, asosan, tulkiga nisbat berilgan. Bunda tulkining hiylakorligi, tadbirkorligi asos qilib olingan. Tadbirkorlik, hushyorlik lashkarboshi, hiylakorlik beklar egallashi lozim bo‘lgan ijobiy fazilatlar sifatida keltirilgan. Hozirda hiylakorlik salbiy illat sifatida qaraladi. “Hiyla” tushunchasini ramziy tarzda ifoda etuvchi *tilkü* timsoli ham asarda ijobiy ma‘noda qo‘llangan. Hozirda “hiyla” tushunchasini ifodalash uchun *alçı* so‘ziga semantik jihatdan aloqador bo‘lgan *aldoqchi* so‘zidan foydalaniladi.

Öktäm so‘zi semantikasida teskari holatni kuzatish mumkin. **Öktäm** “Qutadg‘u bilig”da “kibor, kibrli” ma‘nolarida qo‘llangan: *kötürmä, bajitmä eşiz ögtämig*. “Qadimgi turkiy lug‘at”da ham shu ma‘noda qayd etilgan [DTS, 1969, 381].

Bugungi kunda **öktäm** so‘zi ijobiy sema kasb etgan bo‘lib, “boshqalarga o‘z ta‘sirini, so‘zini o‘tkazadigan; shijoatli, o‘tkir” ma‘nolarini ifodalaydi [O‘TIL,2006:146]. Fe‘l-atvorni bildiradigan bu so‘z aksariyat o‘rinlarda tashqi ko‘rinish, gavda tuzilishini ifodalashda “chiroyli”, “ko‘rkam” sifatlariga sinonim tarzda qo‘llanadi. Bunday zidlikning yuzaga kelishi, so‘z semantikasida zid ma‘nolarning hosil bo‘lishi ma‘lumki, enantiosemiya deb yuritiladi. So‘z semantikasi bilan bog‘liq bo‘lgan enantiosemiya hodisasi, ya‘ni bir leksema semantikasida qarama-qarshi semalarning mavjudligi so‘zning qo‘llanish doirasi, semalar taraqqiyoti bilan belgilanadi.

“Qutadg‘u bilig”da shaxs fe‘l-atvorini bildirishda qo‘llana-

digan so‘zlarning aksariyati turkiy qatlamga mansub: *bağırsaq, sewüg, bütün, çın, ersıg, eđgü, bilıgsız, umduçı, saran, alçı, öktäm*. Asardagi fe‘l-atvor leksikasi tub (*çın, eđgü, saran*) va yasama (*sewüg, ersıg, bağırsaq, bütün, ersıg, bilıgsız, umduçı, alçı, öktam*) so‘zlarni o‘z ichiga oladi.

“Qutadg‘u bilig”da baholash qiymatiga ega bo‘lgan ba‘zi so‘zlar semantikasida kengayish yuz bergan. Masalan, **irig** leksemasi asarda “dag‘al, qo‘pol” ma‘nolarini anglatgan: *Irig sözlämägil kişikä tilin, iriglik ot-ul ot küyürmä yalin* – Kishilarga tilingda dag‘al so‘zlamagin, dag‘allik olovdır, u kuydiradigan yolındır [QBN, 1401; 57b6]. Hozirgi o‘zbek tilida narsa-buyum hajmiga nisbatan shu so‘zning *yirik* shakli ishlatiladi (so‘z boshida undosh orttirilgan). Ayrım narsa-buyumlarni sifatlashda *yirik* so‘zida “qo‘pol, dag‘al” semasi ham namoyon bo‘ladi.

“Qutadg‘u bilig”dagi *aqiliq* “saxiylik, qo‘li ochiqlik”, *to‘na* “bahodir”, *esiz* “yomon”, *tüzünlüg* “muloyim”, *ayıg* “yomon, yaramas, yovuz, o‘tkinchi, beqaror”, *aqi* “saxovatli, saxiy, qo‘li ochiq”, *aqsun* “yovuz, qahrli, g‘azabnok, shiddatli” kabi belgi-xususiyat bildiruvchi so‘zlar ishlatilgan.

Xulosa

“Qutadg‘u bilig” olamning yaralishi, dunyo hodisalari, davlat boshqaruvi, rahbar shaxsning fazilatları, uning faoliyatidagi illatlar badiiy timsollar orqali aks ettirilgan. Pandnoma matnida Yusuf Xos Hojibning teran mushohadalari, tafakkuri, aql-idroki o‘z ifodasini topgan.

“Qutadg‘u bilig” asarida qo‘llangan shaxs fazilatlarini bildiruvchi so‘zlar inson xususiyatlarini ifodalashda, o‘zbek tili tarixidagi belgi bildiruvchi so‘zlar semantikasi haqida to‘liq tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

“Qutadg‘u bilig” matnida Yusuf Xos Hojib teran tafakkur sohibi sifida namoyon bo‘ladi. Buyuk mutafakkirning dunyo hodisalari, borliq, voqelik ko‘rinishlariga bergan bahosi haqiqat ruhi singigani bois hozirgi kunda ham, oradan asrlar o‘tgan bo‘lishiga qaramay, o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Ijodkorning tafakkur mahsullari falsafa, mantiq, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, ayniqsa, lingvokulturologiya, aksiolingvistika sohalari uchun qimmatli nazariy manba sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar

Abdurahmonov, G. To‘xliyev, B., Rustamov, A., Dadaboyev, H. 2011. *Qutadg‘u bilig*. I, II, III, IV, V jildlar. Toshkent: Jahon print.

- Абдушукуров, Б. 2008. “Қиссаси Рабғузӣ” лексикаси. Тошкент: Akademnashr.
- Маҳмуд Кошғарий. 1963. *Девону луғотит турк*. Нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. Тошкент.
- ДТС - Древнетюркский словарь*. 1969. Ленинград: Наука.
- Маллаев Н.М. 1976. *Ўзбек адабиёти тарихи*. Тошкент: Ўқитувчи.
- Resid Rahmeti Arat. 1979. *Kutadgu bilig (index)*. Istanbul.
- То‘хлиев В. 2000. *О‘zbek adabiyoti*. Toshkent: O‘qituvchi.
- Юсуф Хос Ҳожиб. 1972. *Қутадғу билиг*. Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф қилувчи Қ.Каримов. Тошкент: Фан.
- Ўзбек тилининг изоҳли луғати*. 2006-2008. I-V жилдлар. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси.

Lexemas Representing relationship in “Kutadgu bilig”

Mushtariy Kholmuradova¹

Abstract

The article says about the fact that the work “Kutadgu bilig” gained fame in its time, and the factors determining the popularity of pandnom. The work was read with special attention by many people as rules of guidance for beks and army commanders. Its wide distribution under different names is also due to its content, which has attracted attention as an artistic interpretation of social problems.

Scholars have named “Kutadgu Bilig” differently depending on the content of the work. The article also presents a new interpretation of the title of the work, based on the content of the poem by Yusuf Khos Hajib.

“Kutadgu Bilig» is also an encyclopedic resource. The work contains valuable information for representatives of various fields. The text of providence contains valuable opinions about the biological world, nature, social phenomena, human physiology, and psychology.

One of the factors ensuring the popularity of pandnoma is the value relationship between existence, natural processes, social phenomena, and individuals. The article semantically analyzes lexemes that represent the qualities of Allah, the Prophet, as well as words that reflect

¹ Mushtariy Kholmuradova – associate professor of Tashkent State University of Uzbek language and literature named after Alisher Navoi, PhD.

E-mail: mushtariy.xolmuradova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5039-1909

For citation: Kholmuradova, M. 2023. “Lexemas Representing relationship in “Kutadgu bilig”. *Golden scripts* 3: 107 – 121.

the value relations of the world, nature, social events, human character attached to their activities.

Through the analysis of examples, linguistic units are shown that reflect the author’s assessment and attitude, national cultural symbols and the creator’s ability to use language capabilities, the role of lexeme-characters in ensuring the artistry of the work.

The meanings and semantic features of the modern Uzbek language lexemes inherent in the text of the work, included in the content of the assessment, are analyzed in a comparative aspect.

Key words: *instruction, metaphor, natural phenomena, social phenomenon, being, character lexemes.*

References

- Abdurahmonov, G. To‘xliyev, B., Rustamov, A., Dadaboyev, H. 2011. *Qutadg‘u bilig*. I, II, III, IV, V jildlar. Toshkent: Jahon print.
- Abdushukurov, B. 2008. *“Qissasi Rabg‘uziy” leksikasi*. Toshkent: Akademnashr.
- Mahmud Koshg‘ariy. 1963. *Devonu lug‘otit turk*. Nashrga tayyorlovchi S.Mutallibov. Toshkent.
- DTS – Drevnetyurkskiy slovar*. 1969. Leningrad: Nauka.
- Mallaev N.M. 1976. *O‘zbek adabiyoti tarixi*. Toshkent: O‘qituvchi.
- Resid Rahmeti Arat. 1979. *Kutadgu bilig* (index). Istanbul.
- To‘xliyev B. 2000. *O‘zbek adabiyoti*. Toshkent: O‘qituvchi.
- Yusuf Xos Hojib. 1972. *Qutadg‘u bilig*. Transkripsiya va hozirgi o‘zbek tiliga tavsif qiluvchi Q.Karimov. Toshkent: Fan.
- O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. 2006-2008. I-V jildlar. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.